

Magdalena Ickiewicz-Sawicka
Politechnika Białostocka

Ludobójstwo, czystka etniczna, masakra, pogrom – niedookreślone kategorie zła na przykładzie wybranych konfliktów na Bałkanach

Homo homini lupus est¹

Wstęp

Ludobójstwo, czystka etniczna, masakra, pogrom to kategorie określające „ciemną” stronę ludzkiej zbiorowości. Określają one zbrodnie dokonywane pod wpływem negatywnych emocji, postaw czy odmiennych poglądów. Swoista natura przytoczonych zjawisk odpowiada starożytnej, reprezentowanej przez Heraklita z Efezu filozofii świata znajdującego się w stanie ustawicznego powstawania i zagłady. Według tego poglądu „wszystko płynie” i ulega przeobrażeniu, zaś w tej walce przeciwieństw tkwi źródło rozwoju i postępu. Ten odwieczny proces dialektyczny posłuszny jest określonym regułom immanentnej prawidłowości, którą Heraklit nazwał „*logosem*”. Filozof naucza, że wszystko w kosmosie dzieje się zgodnie z *logosem*, który jest inteligentną, wieczystą, suwerenną (niezależną od bogów) zasadą wszechrzeczy, czymś w rodzaju powszechnego rozumu².

Ostatnie badania socjologiczne dowodzą, że wymienione zjawiska zbiorowej przemocy podlegają swoistej logice i są przejawem pragmatycznego sposobu myślenia, który porządkuje świat w myśl zasady, że nowoczesne państwo powinno być racjonalnie zaprojektowane i administrowane. Motywacją tego porządku jest zazwyczaj chęć zbu-

---

¹ Pierwotnie sentencja ta oznaczała stosunek do innego, obcego. Zob. S. Tekieli, *Burdubasta, czyli łacina dla snobów*, Warszawa 2015.

² W. Stróżewski, *Logos. Wartość. Miłość*, 2013.

dowania społeczeństwa idealnego składającego się wyłącznie z „pełnowartościowych” (czystych rasowo i etnicznie) jednostek³. Konsekwencją tego sposobu myślenia stała się mobilizacja ludobójcza będąca efektem wielu procesów społecznych – pozyskiwania ludzi i zasobów, opracowanych na szeroką skalę planów inżynierskich, logistycznych, wykorzystania wyobrażeń i mitów.

Logos jest pojęciem wieloznacznym – może oznaczać ‘rozum’, ‘słowo’, ‘myśl’ czy ‘prawo’. W związku z tym takie słowa, jak „ludobójstwo”, „masakra”, „pogrom”, „czystka etniczna” mają wiele odcieni znaczeniowych, są różnie rozumiane przez prawników, socjologów, psychologów, psychiatrów, politologów, specjalistów od zarządzania czy uczonych z dziedziny stosunków międzynarodowych. W niniejszym tekście została podjęta próba rozwikłania skomplikowanych znaczeń nazw przywołanych w tytule w kontekście filozoficznego znaczenia *logos*.

„Ludobójstwo” – problemy definicyjne w prawie międzynarodowym

Pojęcia „ludobójstwo” po raz pierwszy użył polski prawnik żydowskiego pochodzenia Rafał Lemkin (1900–1959) – specjalista z zakresu międzynarodowego prawa karnego. R. Lemkin jeszcze przed II wojną światową zabiegał o penalizację masowych mordów zmierzających do eksterminacji grup narodowych, rasowych czy religijnych (m.in. podczas międzynarodowej konferencji poświęconej unifikacji prawa karnego w Madrycie w październiku 1933 roku)⁴. Jednak ogromne zaangażowanie i wysoki poziom naukowy osób biorących udział w tym przedsięwzięciu nie zostały wówczas docenione⁵. Dopiero po tragicznych doświadczeniach II wojny światowej społeczność międzynarodowa aktywnie włączyła się do działania na rzecz uchwalenia międzynarodowej konwencji. W grudniu 1946 roku Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło Rezolucję nr 95/1 potwierdzającą zasady prawa międzynarodowego uznane przez Statut Mię-

³ Z. Bauman, *Wieloznaczność jako skandal*, w: *Wieloznaczność nowoczesna*, Warszawa 1995, s. 34–76.

⁴ K. Kosińska, *Zbrodnie ludobójstwa w prawie międzynarodowym*, Toruń 2008, s. 52–54.

⁵ P.R. Bartrop, S. Totten, *The History of Genocide: An Overview*, w: *Teaching About Genocide: Issues, Approaches, and Resources*, red. S. Totten, Greenwich – Connecticut 2004, s. 32–33.

dzynarodowego Trybunału Wojskowego i jego wyrok oraz Rezolucję nr 96/1, która stwierdza:

Ludobójstwo stanowi zaprzeczenie prawa do istnienia całych grup ludzkich, tak jak zabójstwo stanowi zaprzeczenie prawa do życia poszczególnych jednostek (...). Ludobójstwo stanowi zbrodnię w rozumieniu prawa międzynarodowego, którą potępia świat cywilizowany i której główni sprawcy i ich współnicy podlegają karze bez względu na to, czy są osobami prywatnymi, funkcjonariuszami publicznymi, mężami stanu i bez względu na to, czy zbrodnia została dokonana z przyczyn religijnych, rasowych, politycznych czy innych⁶.

Niemniej jednak samo pojęcie ludobójstwa budziło wiele problemów począwszy od jego etymologii. Wcześniej (jeszcze przed powstaniem ONZ) posługiwano się neologizmem, określając sprawców ludobójstwa „wrogami rodzaju ludzkiego” – *hostis humani generis*. Tym znaczeniem posługiwali się jeszcze niektórzy prawnicy w odniesieniu do procesu A. Eichmanna⁷.

Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa została uchwalona na mocy decyzji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 roku. Polska ratyfikowała ją 18 lipca 1950 roku. Proces tworzenia konwencji, w tym definiowania samej zbrodni ludobójstwa, był przedmiotem ostrej dyskusji i kontrowersji głównie ze strony ówczesnych mocarstw. W wyniku negocjacji ustalono ostateczną definicję „ludobójstwo” i przyjęto, że jest nim którykolwiek z następujących czynów dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych:

- a) zabicie członków grupy,
- b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy,
- c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, powodujących ich całkowite lub częściowe wyniszczenie fizyczne,
- d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy,

⁶ R. Bierzanek, J. Symonides, *Pravo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2009, s. 275, P. R. Bartrop, S. Totten, dz. cyt., s. 32–33.

⁷ Zob. H. Arendt, *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, Kraków 2010.

e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy innej grupie⁸.

Kluczowym elementem definicji „ludobójstwa” jest intencja sprawcy (sprawców). W związku z tym, aby dane czyny przestępcze można było zakwalifikować jako działania ludobójcze, należy bezspornie wykazać, że sprawcy działali w pełni świadomie i z premedytacją. Prawnicza definicja ludobójstwa jest niedookreślona i nadal dzieli środowisko ekspertów⁹. Panuje jednak powszechna zgoda co do tego, że zbrodnia ludobójstwa jest uznawana w prawie międzynarodowym jako norma *ius cogens* – bezwzględnie obowiązująca. Oznacza to, że jej zastosowanie nie zależy od woli stron, a państwo nie może wyłączyć lub ograniczyć jej zastosowania. Dlatego zbrodnia ludobójstwa jest zakazana w każdym przypadku, niezależnie od woli państw, które nie przystąpiły do konwencji¹⁰.

Niedookreślona prawnie definicja „ludobójstwa” jest doprecyzowana w naukach humanistycznych, szczególnie w socjologii i politologii. Najbardziej wyczerpującą charakterystykę pojęcia ludobójstwa podaje H. Fein:

podtrzymywane, celowe działanie sprawców zmierzające do fizycznego zniszczenia wspólnoty zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio, przez wstrzymanie biologicznej i społecznej reprodukcji członków grupy, kontynuowane bez względu na poddanie się ofiar lub też brak rzeczywistego zagrożenia ze strony ofiar¹¹.

L.M. Nijakowski proponuje z kolei modyfikację powyżej zaproponowanej charakterystyki ludobójstwa. Uznaje, że polega ono na:

podtrzymywaniu, celowym działaniu sprawców, zmierzającym do anihilacji wyróżnionej kategorii społecznej zarówno bezpośrednio (poprzez mordy), jak i pośrednio przez wstrzymanie biologicznej i społecznej reprodukcji członków grupy niezależnie od ich płci, wieku czy statusu społecznego, przy założeniu, że opuszczenie anihilowanej kategorii społecznej jest niemożliwe

---

⁸ Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r., Dz.U. z 1952 roku, nr 2, poz. 9, art. 2.

⁹ D. Rothenberg, *Genocide*, w: *Encyclopedia of Genocide and Crimes against Humanity*, red. D.I. Shelton, Detroit 2005, s. 395–397.

¹⁰ Ze względu na socjologiczno-filozoficzny charakter tego opracowania, prawnicza definicja pojęcia „ludobójstwo” została jedynie zasygnalizowana.

¹¹ H. Fein, *Genocide. A Sociological Perspective*, London – Newbury Park, 1993.

bez względu na działania eksterminowanych jednostek i dbałości o to, aby ofiary nie uciekały z kontrolowanego przez sprawców terytorium¹².

Biorąc pod uwagę dorobek nauk społecznych w kwestii pojęcia ludobójstwa, należy wyraźnie zaznaczyć, że politologia czy socjologia wypracowały jego subkategorie. W związku z tym w badaniach nad genocydem wyróżnia się również ludobójstwo totalne i ludobójstwo częściowe, które z kolei dzieli się na masakry i akty elitobójstwa, a także praktyki quasi-ludobójcze¹³.

Ludobójstwo totalne na danym obszarze staje się *de facto* radykalną czystką etniczną prowadzącą do usunięcia wrogiej społeczności poprzez jej anihilację, a nie wypędzenie. Jak słusznie zauważa L. Nijakowski wbrew powszechnej opinii do totalnych czy częściowych aktów ludobójstwa nie dochodziło tak często, jak sugerują to tytuły prasowe, jednakże, jak podkreśla przytaczany autor, morderczy potencjał sprawców był zaspakajany podczas masakr¹⁴. Mobilizacja ludobójcza wymagała znacznego zaangażowania w postaci m.in. planów eksterminacyjnych, ekonomicznej kalkulacji, sprawnej administracji, odpowiedniego ustawodawstwa (np. na wzór ustaw norymberskich), wyszkolonych i sprawnych żołnierzy.

Jak dowodzą powyższe rozważania, zamysł mobilizacji ludobójczej jest niedookreślony, wieloznaczny i trudny do zinterpretowania, dlatego też stale będzie wywoływał emocje wśród badaczy problemu i zmuszał do pogłębionych badań i refleksji filozoficznej nad nim.

Czystka etniczna

Pojęcie czystki etnicznej pojawiło się jeszcze później niż pojęcie „ludobójstwo” i rozpowszechniło się zwłaszcza w czasie wojen toczonych w rozpadającej się Jugosławii. Nie chodzi w niej o zlikwidowanie części lub całości jakiejś grupy etnicznej, ale o przepędzenie jej ze spornego terytorium.

W związku z tym wyrażenie „czystka etniczna” definiuje się jako ‘celowe działanie sprawców zmierzające do usunięcia określonej kategorii społecznej ze spornego terytorium’. Może się ona dokonywać

¹² L.M. Nijakowski, *Rozkosz zemsty*, Warszawa 2014 s. 76.

¹³ Tamże, s. 76.

¹⁴ Tamże, s. 82.

legalnie (wysiedlenia Niemców po drugiej wojnie światowej) lub nielegalnie w świetle prawa międzynarodowego (wypędzenie ludności serbskiej z terytorium Krajiny). „Czystka etniczna” nie jest terminem prawnym i w związku z tym nie ma ustalonej definicji w literaturze naukowej¹⁵.

Nierzadko czystki etniczne postrzega się jako akty ludobójcze. W związku z tym pogromy, masakry, a nawet elitobójstwo, będące częścią działań związanych z czystką, mają na celu przerażenie i osłabienie wrogiej grupy, aby jej członkowie masowo uciekali ze spornego terytorium. Widowiskowe tortury, gwałty, okrucieństwa czy okaleczanie mają pragmatyczną funkcję – wywołują panikę, która przyspiesza dokonanie czystki¹⁶. Ta forma pozbywania się ludności była w historii o wiele częstszym zjawiskiem niż ludobójstwa. J. P. Piskorski szacuje, że w okresie do 1914 roku do około 1960 roku „deportacje, ewakuacje, ucieczki lub wygnania” dotknęły około 75 mln Europejczyków. Pierwsza fala czystek etnicznych wystąpiła po wojnie bałkańskiej 1912–1913, druga po zakończeniu II wojny światowej, trzecia – po zakończeniu zimnej wojny¹⁷. Współcześnie znamienym przykładem czystek etnicznych są tragiczne wydarzenia podczas ostatnich jugosłowiańskich wojen na terytorium Bałkanów Zachodnich.

Czystka etniczna na pograniczu sebsko-chorwackim – Krajina

Krajina od XVI do XIX wieku była obszarem buforowym leżącym pomiędzy Cesarstwem Habsburgów a Imperium Otomańskim, na którym osiedlali się Chorwaci, Serbowie, Wołosi, Romowie i inni przedstawiciele środkowoeuropejskich narodów. Następnie Krajinę włączono do Chorwacji, pozostającej w składzie monarchii austro-węgierskiej pod berłem Budapesztu. Po zakończeniu I wojny światowej weszła ona w skład Królestwa Serbów, Chorwatów i Słowenów (SHS) przemianowanego później na Jugosławię. Na krótko przed wybuchem II wojny światowej stała się autonomiczną prowincją pod nazwą Banovina Chorwacka, a po zajęciu Jugosławii przez Hitlera w 1941 roku została przekazana marionetkowemu państwu ustaszów – Niezależnemu Państwu Chorwackiemu (NDH) kierowanemu przez

---

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ B. Liberman, „Ethnic cleansing” versus genocide, w: *The Oxford Handbook of Genocide Studies*, red. D. Bloxman, A.D. Moses, Oxford 2010, s. 42–60.

Ante Pavelića. Symbolem reżimu ustaszów stała się eksterminacja Serbów, Żydów i Romów dokonana w obozie koncentracyjnym w Jasenovacu¹⁸, w którym według różnych danych zginęło od kilkudziesięciu do kilkuset tysięcy Serbów, Żydów i Romów.

W czasie II wojny światowej na terenach Krajiny działał zarówno serbski partyzancki ruch czetników, jak i ogólnojugosłowiański ruch narodowowyzwoleńczy dowodzony przez Josipa Broz-Titę. Etnicznie składał się z Chorwatów i Serbów, zaś po utworzeniu socjalistycznej Jugosławii region wszedł w skład jugosłowiańskiej Chorwacji. Kolejne konstytucje Jugosławii (z 1963 i 1974 roku) dawały krajinińskim Serbom szeroką autonomię¹⁹, jednak ta sytuacja uległa diametralnej zmianie pod koniec XX wieku. W 1991 roku, w czasie wojny o niepodległość Chorwacji, zamieszkujący chorwacką Krajinę Serbowie, wspomagani przez serbską armię, utworzyli Republikę Serbskiej Krajiny²⁰ ze stolicą w Kninie. Państwo to przetrwało zaledwie kilka lat i nie zostało uznane przez międzynarodową społeczność, choć posiadało wszelkie elementy niepodległego bytu państwowego (ludność, terytorium i władze najwyższe)²¹.

W wyniku błyskawicznej akcji militarnej przeprowadzonej przez wojska chorwackie pod dowództwem gen. Ante Gotoviny (5 sierpnia 1995) sporny obszar został zajęty i wcielony w granice Chorwacji. W trakcie tej operacji zbrojnej członkowie chorwackiej armii i policji mordowali, torturowali oraz wysiedlali siłą ludność cywilną – chorwackich Serbów oraz członków wycofującej się armii serbskiej. Szacuje się, że w wyniku operacji „Oluja” wypędzono około 200 tys. autochtonicznej ludności serbskiej; bez prawa powrotu²².

Działania tego typu wyczerpują znamiona czystki etnicznej. W byłej Jugosławii podczas konfliktów zbrojnych zarejestrowano także in-

¹⁸ Zob. online: <http://www.jasenovac.org/whatwasjasenovac.php>, dostęp 20.03.2015.

¹⁹ Ł. Kobeszko, *Serbsko-chorwacka burza nad „Burzą”*, online: <http://www.psz.pl/127-unia-europejska/lukasz-kobeszko-serbsko-chorwacka-burza-nad-burza>, dostęp 20.03.2015

²⁰ J. Glaurdic, *The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia*, Londyn 2011, s. 17–18.

²¹ Zob. E. Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 2006.

²² Zob. online: <http://amnesty.org.pl/index.php?keyword=raport+operacja+ojuja&cx=0&cy=0&sort=2&id=264&c=1>, dostęp: 20.03.2015.

nego rodzaju czystki, tzw. czystki tożsamości, inaczej zwane czystkami archiwalnymi.

„Czystka tożsamości” to termin używany do opisu strategii stosowanej przez wszystkie strony ostatnich bałkańskich konfliktów. W wyniku tej formy czystki siły bezpieczeństwa wrogich stron konfliktu konfiskowały wszystkie dokumenty tożsamości należące do ludzi uciekających z prowincji. Celem tej strategii było zablokowanie powrotu ludności, która uprzednio opuściła to terytorium. Brak dokumentów tożsamości powodował problemy z ustaleniem pochodzenia etnicznego, obywatelstwa, własności nieruchomości, kont bankowych czy dyplomów potwierdzających wykształcenie.

Powyższe praktyki były wykorzystywane przez wszystkie strony konfliktu, także przez kosowskich Albańczyków, zajmujących bezprawnie serbskie mienie na terytorium Kosowa. Podobną taktykę stosowano celem niszczenia dokumentów archiwalnych zawierających informacje o datach i miejscach narodzin i śmierci obywateli prowincji (czystka archiwalna).

W szerszym znaczeniu termin „czystka tożsamości” odnosi się także do działań mających na celu zafalszowanie historii regionu poprzez usunięcie z jego obszaru pozostałości kultury materialnej świadczącej o historycznej obecności innego narodu lub innej grupy etnicznej. Takie działania od roku 1999 obserwuje się m.in. na obszarze Kosowa – albańscy nacjonaliści niszczą zabytki sztuki prawosławnej (serbskiej) w celu udowodnienia autochtoniczności własnego osadnictwa (w rzeczywistości sięgającego dopiero XVIII wieku)²³. W ten sposób próbują określić swój porządek świata, który powinien odpowiadać tylko ich historycznej wizji z pominięciem śladów istnienia państwa serbskiego na terenie Kosowa i Metochii.

Pogrom

Nazwa „pogrom” oznacza ‘zadanie komuś klęski’, ‘rozgromienie’ (np. wrogich wojsk), ‘unicestwienie’, ‘wybicie’. Współcześnie (za rosyjskim *погром*). Słowo to jest używane najczęściej w odniesieniu do zbiorowych, brutalnych ataków na przedstawicieli mniejszości narodowych, zaś potocznie, zwłaszcza w języku publicystyki, bywa uogólniane jako wszelki grupowy akt przemocy skierowany przeciw jakiejś

²³ T. Bataković, *Serbia's Kosovo Drama. A Historical Perspective*, w: *The Kosovo Chronicles*, Plato Books, red. D.T. Bataković, Belgrad 1992.

grupie narodowościowej lub religijnej, często połączony zniszczeniem własności jej członków (domów, miejsc pracy, miejsc kultu)²⁴.

Do pogromów dochodzi zarówno spontanicznie, w wyniku jakiegoś wydarzenia, jak i planowo, gdy są one prowokowane przez grupy propagujące wrogość wobec jego ofiar²⁵. Celem pogromu jest najczęściej zbiorowe ukaranie wspólnoty ofiar za rzeczywiste lub domniemane działania, nie zaś uśmiercenie ludzi. W czasie pogromów rabuje się i niszczy mienie ofiar, znieważa symbole ich tożsamości grupowej, gwałci, bije i okalecza je, ale rzadko celowo morduje. W *Podręcznym słowniku języka polskiego* definiuje się „pogrom” jako ‘gromadne pobicie jednej części ludności przez drugą’²⁶. Wiele ofiar pogromów to osoby zmarłe w wyniku obrażeń, dlatego też w porównaniu z masakrami przynoszą one relatywnie niewiele ofiar śmiertelnych²⁷.

Przykładem tego rodzaju wybuchu zbiorowej nienawiści były wydarzenia z marca 2004 roku w Kosowie, które uzyskały nazwę tzw.: pogromu marcowego. Wówczas to kosowscy Albańczycy dokonali pogromu Serbów w wielu miejscowościach Kosowa i Metochii. W wyniku zamieszek zginęło 19 osób, w tym ośmiu Serbów, zaś 954 zostało rannych. Ponadto ponad 4 tys. osób wypędzono poza granice prowincji i zburzono co najmniej 900 obiektów, w tym 35 serbskich cerkwi i monasterów. Zniszczono też 72 pojazdy sił pokojowych ONZ²⁸. W wyniku zbiorowej akcji kosowscy Albańczycy dokonali etnicznej czystki na Serbach w sześciu miastach i dziewięciu wsiach. Spalono 800 serbskich domów. Wśród zrujnowanych obiektów była cerkiew Bogurodzicy Ljewiszke w Prizrenie²⁹ – najcenniejsza świątynia średniowiecznej Serbii, pochodząca z czasów króla Milutina (1282–1321) i będąca pod ochroną UNESCO.

²⁴ M. Kleg, *Hate, Prejudice and Racism*, Nowy Jork 2001, s. 4.

²⁵ Zob. *Encyclopedia of War Crimes And Genocide*, red. H., Leslie, Ch. Catherwood, 2006; *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*, red. D. Shelton, („Macmillan Reference” 2005, vol. 3); *Encyclopedia of Terrorism and Political Violence*, red. J. Thackrah, 1987.

²⁶ S. Arct, Z. de Bondy-Lempicka, *Podręczny słownik języka polskiego*, Warszawa 1957, s. 137, 227.

²⁷ *Krwawy cień genocydu*, red. B. Machul-Telus, U. Markowska-Manista, L.M. Nijakowski, Kraków 2011.

²⁸ Zob. online: www.cerkiew.pl, dostęp 22.03.2015.

²⁹ Tamże.

W wyniku przeprowadzonego śledztwa, międzynarodowy sąd procedował w sprawie 67 osób odpowiedzialnych za pogrom. Wyroki skazujące oscylowały w granicach od 21 miesięcy do 16 lat pozbawienia wolności. W pogromie ludności serbskiej uczestniczyło ponad 51 tysięcy Albańczyków³⁰. Większość z nich uniknęła kary.

Pretekstem marcowego pogromu skierowanego przeciwko kosowskiemu Serbom miał być odwet za postrazenie psami grupki albańskich dzieci z wioski Czabar pod Zubin Potokiem, spośród których jedno, uciekając przez rzekę Ibar, wpadło do wody i utopiło się. Dochodzenie śledczych z tymczasowej administracji międzynarodowej UNMIK wykazało jednak, że miejscowi Serbowie nie mieli nic wspólnego ze śmiercią młodego Albańczyka. W toku śledztwa okazało się, że to wydarzenie było medialnie wykreowane przez samych Kosowarów. Działania albańskich terrorystów w Kosowie potępiły Rada Bezpieczeństwa ONZ i Unia Europejska, zaś Rada Europy 29 kwietnia 2004 roku przyjęła w tej sprawie rezolucję³¹. Większość wypędzonych Serbów dotychczas nie powróciła do swoich domów w Kosowie.

Masakra

„Masakra” to potoczna nazwa krwawego starcia zbrojnego lub rzezi ludności cywilnej połączonej z aktami okrucieństwa i znęcania się, inaczej: „krwawa rzeź”. Mianem „masakr” bywają określane zarówno niektóre zbrodnie prawa międzynarodowego, jak i masowe mordy.

Studiów nad zdefiniowaniem opisywanego pojęcia nie charakteryzuje szczególna intensywność badań. Ciekawą propozycję można znaleźć w definicji „masakry”, jaką zaproponował Jacques Semelin³².

Po pierwsze jest ona zjawiskiem, które ma wyraźnie wyróżnione zdarzenia inicjalne i finalne, odbywa się w ściśle określonym miejscu i czasie. Masakra rozpoczyna się z wejściem oddziałów militarnych do miejscowości, kończy się opuszczeniem przez nich miejsca ataku. Jeśli ten sam oddział rozpoczyna później masowe egzekucje w innej miej-

---

³⁰ Tamże.

³¹ Online: <http://balkanekspres.blog.pl/2014/03/17/serbia-dziesiec-lat-od-kryształowej-nocy-w-kosowie>, dostęp 22.03.2015.

³² J. Semelin, *Purify and Destroy. The Political Uses of Massacre and Genocide*, Kolumbia – Nowy Jork 2007; *Krwawy cień genocydu*, dz. cyt.

scowości, to jest to już nowa masakra³³. Zjawisko to może być częścią szerszego założenia ludobójczego albo stanowić samodzielne, autonomiczne przedsięwzięcie³⁴.

Po drugie opiera się ona na działaniu kolektywnym, dochodzi do niej przy współobecności sprawców i ofiar. Sprawców jest przynajmniej trzech, podobnie ofiarą masakry padają przynajmniej trzy osoby. Masakrą nie jest zatem lincz³⁵, który dotyczy jednej osoby. Analogicznie jeden zabójca uśmiercający w danym miejscu i czasie wiele osób nie jest osobą dokonującą masakry. Sprawcy bezpośrednio zabijają ofiary, nawet jeśli czynią to przy użyciu karabinów maszynowych czy miotaczy ognia. Masakrą nie jest zatem strategiczne bombardowanie lotnicze bezbronnej ludności cywilnej³⁶.

Po trzecie jej główną cechą jest fundamentalna asymetria siły. Sprawcy mają przytłaczającą przewagę nad ofiarami, którymi są zwykle cywile (zwłaszcza kobiety, dzieci i osoby starsze) oraz nieuzbrojeni członkowie sił zbrojnych. Oczywiście, jeśli jedna z ofiar chwyci za broń (kosę, siekiere, strzelbę), to nie unieważnia to podstawowej asymetrii, gdy czynu tego dokonuje wobec oddziału uzbrojonego w karabiny maszynowe.

W zależności od okoliczności masakra może przybrać formę całkowitej anihilacji danej zbiorowości (zamordowania mężczyzn, kobiet i dzieci oraz zniszczenia mienia i znaków pamięci) lub mieć charakter mordy selektywnego, jak w przypadku pacyfikacji miejscowości w czasie wojny i okupacji (np. zabicie w Srebrenicy tylko mężczyzn i chłopców zdolnych do walki czy zemsta na wrogiej grupie lub formacji w przypadku Bleiburgu)³⁷.

³³ *Krwawy cień genocydu*, dz. cyt., s. 28–32.

³⁴ Tamże.

³⁵ L.M. Nijakowski, dz. cyt., s. 76.

³⁶ *Krwawy cień genocydu*, dz. cyt., s. 28–32.

³⁷ N. Thomas, K. Mikulan, D. Pavelic, *Axis Forces in Yugoslavia 1941–45*, Londyn 1995, s. 30–32; B. Jancar-Webster, *Women & revolution in Yugoslavia 1941–1945*, Danver 1989, s. 46.

Podsumowanie

Ludobójstwo, czystka etniczna, masakra czy pogrom to kategorie zła, które towarzyszą ludzkości od zarania dziejów. Często kojarzy się je z wybuchami zbiorowej nienawiści czy działaniami mającymi znamiona kolektywnej zemsty. Jednak badania interdyscyplinarne w tej dziedzinie pokazują, że wyżej wymienione akty nie zawsze stanowią wyraz stłumionej frustracji, ale w wielu przypadkach są zaplanowane, mają rozbudowaną ideologię.

Masakry lub pogromy były inspirowane, podsycane bądź kontrolowane przez elity rządzące. Celem tych działań było uzyskanie politycznych, gospodarczych czy terytorialnych korzyści. Przykładem są kraje bałkańskie, w których te strategie były skutecznie realizowane i pomimo licznych cywilnych ofiar sprawcy uważali swoje działania za słuszne i pożądane. Ewentualne etyczne i moralne konsekwencje były przez nich tłumaczone wyższą koniecznością lub racją stanu.

Podsumowując powyższe rozważania, należy wyraźnie stwierdzić, że pomimo powszechnie panującej opinii na temat ludobójstwa, czystki etnicznej, masakry lub pogromu zjawiska te nie przez wszystkich są jednoznacznie potępiane i próbuje się je tłumaczyć, wyjaśniać, usprawiedliwiać. Generalnie zaś etycy bezwzględnie zaliczają je do kategorii zła, nie pozwalając na jakąkolwiek ich relatywizację.

Bibliografia:**Literatura:**

- Arendt H., *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, Kraków 2010.
- Bartrop P. R., S. Totten, *The History of Genocide: An Overview*, w: *Teaching About Genocide: Issues, Approaches, and Resources*, red. S. Totten, Connecticut 2004, s. 32–33.
- Bataković D. T., *Serbia's Kosovo Drama. A Historical Perspective*, Belgrad 2012.
- Bauman Z., *Wieloznaczność jako skandal*, w: tegoż, *Wieloznaczność nowoczesna*, Warszawa 1995.
- Bierzanek R., J. Symonides, *Pravo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2009.
- Fein H., *Genocide. A Sociological Perspective*, London 1993.
- Glaurdic J., *The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia*, London 2011, s. 17–18.
- Jancar-Webster, B., *Women & revolution in Yugoslavia 1941–1945*, Denver 1989.
- Kleg M., *Hate, Prejudice and Racism*, New York 2001.
- Kobeszko Ł., *Serbsko-chorwacka burza nad „Burzą”*, online:
<http://www.psz.pl/127-unia-europejska/lukasz-kobeszko-serbsko-chorwacka-burza-nad-burza>, dostęp: 20.08.2015.
- Kosińska K., *Zbrodnia ludobójstwa w prawie międzynarodowym*, Toruń 2008.
- Krwawy cień genocydu*, red. B. Machul-Telus, U. Markowska-Manista, L. M. Nijakowski, Kraków 2011.
- Liberman B., „Ethnic Cleansing” versus Genocide, w: *The Oxford Handbook of Genocide Studies*, red. D. Bloxnan, A. D. Moses, Oxford 2010.
- Nijakowski L. M., *Rozkosz zemsty*, Warszawa 2014.
- Semelin J., *The Political Uses of Massacre and Genocide*, New York 2007.
- Stróżewski W., *Logos. Wartość. Miłość*, Warszawa 2013.
- Tekiel S., *Burdubasta, czyli łacina dla snobów*, Warszawa 2015.
- Thomas N., Mikulan, K., Pavelic, D., *Axis Forces in Yugoslavia 1941–45*, London 1995.
- Zieliński E., *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 2006.

Słowniki i encyklopedie:

- Arct S., Bondy-Lempicka Z. de, *Podręczny słownik języka polskiego*, Warszawa 1957.
- Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*, red. D. Shelton, 2005.
- Encyclopedia of Terrorism and Political Violence*, red. J. Thackrah, 1987.
- Encyclopedia of War Crimes And Genocide*, red. Ch. Catherwood, 2006.
- Rothenberg D., *Genocide*, w: *Encyclopedia of Genocide and Crimes against Humanity*, red. D. I. Shelton, Detroit 2005, s. 395–397.

Akty prawne:

- Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r., Dz.U. z 1952 roku, nr 2, poz. 9, art. 2.

Strony internetowe:

- Amnesty International, online: www.amnesty.org.pl
- Balkanekspres. Blog Jerzego Wiśniewskiego, online:
<http://balkanekspres.blog.pl/2014/03/17/serbia-dziesiec-lat-od-krysztalowej-nocy-w-kosowie/>, dostęp: 22.08.2015.
- Cerkiew, online: www.cerkiew.pl
- Jasenovac, online: <http://www.jasenovac.org>

Streszczenie

Artykuł składa się z czterech części. Pierwsza z nich zawiera rozważania na temat definicyjnych problemów pojęcia ludobójstwa w prawie międzynarodowym na tle socjologicznych, kryminologicznych i politologicznych koncepcji. W drugiej Autorka wyjaśnia pojęcie czystki etnicznej, posługując się przykładem czystki etnicznej na pograniczu sebsko-chorwackim – Krajina. W trzeciej części opisuje zjawisko określane mianem pogromu, w czwartej zaś wyjaśnia pojęcie masakry.

Słowa kluczowe: ludobójstwo, masakra, pogrom, czystka etyczna, *logos*, zło, konflikt, Balkany.

Homicide, ethnic cleansing, slaughter, massacre – fuzzy categories of evil as exemplified by selected conflicts in the Balkans

Summary

The article titled „Homicide, ethnic cleansing, slaughter, massacre” consists of four parts. The first of them deals with definitional problems connected with the notion of genocide in international law against sociology, criminology and political sciences. The second explains the concept of ethnic cleansing, using the example of ethnic cleansing on the border Serbo-Croatian frontier - Krajina. The third part describes a phenomenon called a pogrom (massacre), and the fourth part explains the concept of slaughter as related to human beings.

Key words: genocide, massacre, pogrom, ethnic cleansing *logos*, evil, conflict, the Balkans.